

УДК 811.161.2'373.46'373.611

Пилип Селігей

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, м. Київ

НАУКА ПРО ЖИВЕ В ДЗЕРКАЛІ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Рец. на кн.: **Клименко Н.Ф. Українська біологічна термінологія кінця ХХ — початку ХХІ ст.** Київ, 2017. 212 с.

Серед галузевих термінологічних груп української мови біологічна належить до найдавніших. Вона й сьогодні не припиняє свого бурхливого розвитку, демонструючи здатність до постійного збагачування за рахунок номінації новопізнаних предметів і явищ. Біологічна термінологія — це той благодатний ґрунт, на прикладі якого добре відстежувати перебіг словотвірних процесів у сучасній мові. Тож зовсім не випадково ця терміногрупа стала об'єктом рецензованого дослідження.

Авторка, провідний український дериватолог Н.Ф. Клименко, доводить, що розбудова біологічної термінології закономірно зумовлена сьогочасним поступом біологічної науки, потребами її категоріально-поняттєвої упорядкованості. Важлива мета монографії — висвітлити співіснування в цій терміносистемі давніх народно-розмовних назв і новітніх запозичень, простежити змагання двох тенденцій — до інтернаціоналізації (точніше, англізації) термінофонду української мови та до збереження її слов'янського складника. Н.Ф. Клименко досліджує розширення сфери вжитку питомих морфем, зростання їхньої продуктивності, побільшення кількості запозичень, появу перекладних відповідників, гібридних утворів, перифрастичних найменувань, надавання переваги народним назвам. Усе це має виявити ступінь готовості словотвірної системи української мови

© П.О. СЕЛІГЕЙ, 2018

відповісти на нові запити пізнання, засвідчити її здатність бути дієвим засобом оформлення, переоформлення, класифікації та категоризації біологічних термінів, упорядкування їх у систему.

Будова монографії струнка й змістовно вмотивована. У першому розділі «Афіксальне словотворення термінів біології» авторка зосередилася на особливостях використання «чистих» префіксів і суфіксів, з'ясувала відмінності в їхній продуктивності й активності (зокрема шляхом міжмовних порівнянь), виявила тенденції у функціонуванні питомих та запозичених одиниць. Серед іншого констатовано, що «в запозиченнях, які належать до споріднених слів мови-донора, у термінах мови-реципієнта розвиваються інші лексико-семантичні варіанти значення одиниць, для яких характерні свої синонімічні та антонімічні відношення, в яких інакша продуктивність та активність, отже, інша функційна поведінка» (с. 11). Варто погодитися зі слухною думкою про те, що в добу глобалізації стає актуальним «розгляд взаємоналаштування питомих та запозичуваних словотворчих засобів на термінотворення мови» (с. 11).

Другий розділ «Основоскладання в процесах номінацій біологічної терміносистеми» присвячено аналізу поведінки основ, які формують гнізда похідних. Тут досліджено взаємозв'язки між афіксальними похідними та композитами в об'єднаннях тематично споріднених одиниць, появу нових оцінних характеристик, перерозподіл лексико-семантичних варіантів і семантем з експресивним забарвленням, розвиток словотвірної та семантичної інтерференції, появу словотвірних і лексичних паралелей у біологічній лексиці української та інших зіставляваних мов. Зафіксовано збільшення кількості композитів з різнотипними поєднаннями основ (питома + питома, питома + запозичена, запозичена + питома, запозичена + запозичена), що поглиблює аналітичний характер біологічної терміносистеми. Проаналізовані в цьому розділі основи показують, якими напрямками розвивається досліджувана термінологія, як закріплюються їхні семантичні зв'язки, як упорядковується їхня семантика, як основоскладання допомагає стратифікувати біологічні терміни. Привертає увагу запровадження нового терміна — *семіохор*, під яким авторка розуміє угруповання слів і словосполучень, об'єднаних спільною лексичною семантикою (спільною темою, спільним загальним поняттям).

У третьому розділі «Семантичне словотворення в біологічній терміносистемі» простежено розвиток семантичної інтерференції в біологічних термінах та методи її виявлення, співіснування питомих і запозичених одиниць в однакових семіохорах, особливості функціонування в цьому середовищі зменшуваних назв та універбів, процеси переходу сталих словосполучень у терміни. Серед іншого авторка звертає увагу на те, що левова часка нових термінів припадає на розчленовані номінації. Водночас формується й протилежна тенденція — до семантичної конденсації, згортання їх в універби, що є простими афіксальними словами, а ще частіше композитами, іноді абрєвіатурами. Під їхній вплив потрапляють насамперед повторювані, єдині за поняттєвим змістом словосполучення.

Проведене дослідження вкотре доводить: повноцінна розбудова терміносистеми (і не тільки біологічної) можлива за умови гармонійного поєднання морфолого-синтаксичних, словотворчих та лексичних засобів. Зроблено важливий висновок про те, що в біологічній терміносистемі співіснують народно-розмовна основа творення термінів і книжні надходження, зокрема запозичення та абстрактна лексика. Дається взнаки тенденція, за якої чужомовні корені засвоюються здебільшого внаслідок дооформлювання їх питомими афіксами зі збереженням частиномовної належності. Інший вияв удалого поєднання свого й чужого — калькування. У книжці наведено численні приклади власноутворених структурно-семантичних відповідників до іншомовних термінів, серед яких переважають складні слова. Уважаємо істотною тезу про те, що калькування є своєрідним «обмежувачем» потоку запозичень (с. 43). Показовим у цьому плані є досвід новогрецької мови, до якого авторка неодноразово звертається на сторінках монографії. Крім калькування, ця мова послідовно вдається й до інших питомих засобів термінотворення. Гадаємо, цей передовий словотвірний досвід вартий уваги не тільки українських учених, а й усієї мовної спільноти.

Рецензована праця так багата на цікаві думки та влучні спостереження, що не може лишити байдужим жодного вдумливого мовознавця. Читання її раз у раз змушує замислюватися, обмірковувати порушені проблеми, аналізувати наведені приклади. Багато з чим можна безперечно погодитися, а дещо (і це природно) викликає зауваги й може бути підставою для дискусії.

Назва монографії більш-менш точно відбиває предмет дослідження, проте видається дещо заширокою. Адже розвідка стосується переважно проблем словотвору й мало охоплює інші аспекти біологічної термінології (проблеми функціонування, детермінологізації, унормування та кодифікації, біологічної термінографії тощо). Точнішими, на нашу думку, були б назви «Словотвір сучасної української біологічної термінології» або «Сучасна українська біологічна термінологія: Словотвірні аспекти». З іншого боку, оскільки в дослідженні, крім українського, рясно залучено матеріал інших мов (давньо- та новогрецької, англійської, російської), назва монографії видається, навпаки, завузькою. Враховуючи це, її можна було б сформулювати, наприклад, як «Словотвір сучасної української біологічної термінології в міжмовному зіставленні».

На сторінках книжки з різною мірою докладності досліджено чимало афіксоїдів (терміноелементів) зі специфічно біологічним значенням: *біо-*, *-біоз*, *-біонт* / *-біот*-, *-бласт*, *каріо-*, *-кінез*-, *-мер*-, *нано-*, *-нем*-, *нуклео-*, *-плазм*-, *псевдо-*, *-сом*-, *сома-* / *-сома*, *-тон*, *-треф* / *-троф*-, *-фаг*, *-ценоз*, *-цит*, *цито-* / *-цит* та деякі інші. Одначе вони аж ніяк не вичерпують переліку морфем, наявних у складі біологічних термінів. До них можна долучити ще такі: *-дерм*- «шкіра» (*гіподерма*, *епідерміс*, *пахідермія*), *-десм*- «зв'язок, зв'язка; сполучна тканина» (*кінетодесма*, *синдесмоз*, *склеродесмія*), *-ел*- «частина одноклітинного організму» (*органела*, *сальмонела*, *трихінела*), *-карі*- «ядро клітини» (*гемікаріон*, *гомокаріоз*, *евкаріоти*), *-міксис* «змішування,

злиття, заміщення» (*апоміксис, ендоміксис, мероміксис*), *-плазій-* «розвиток, зростання, формування» (*гіпоплазія, десмоплазія, метаплазія*), *-тен-* «хромосома» (*зиготена, лептотена, пахітена*), *-токіј-* «народження потомства» (*амфітокія, гаметотокія, телітокія*), *-цель* «порожнина, шлуночок» (*бластоцель, дейтероцель, телоцель*). Ці суфіксоїди, хоч і не такі продуктивні, гадаємо, все ж варті на згадку, бо без них опис морфемної будови сучасної біологічної термінології заледве буде повним.

Аналізуючи запозичені морфеми (корені, афікси, афіксоїди), варто було б послідовніше вказувати етимони з першозначеннями. З монографії можна дізнатися, що, скажімо, префікс *мета-* походить від дгр. *μετα-* (с. 23), а суфіксоїд *-ценоз* від дгр. *-κοινός* (с. 41), тоді як щодо деяких інших афіксів (*екс-*, *ендо-*, *екто-*, *ізо-*, *ката-*, *-оз* тощо) аналогічних етимологічних довідок, на жаль, бракує.

Окремі терміни й тези викликають застереження. Зокрема, важко погодитися з висловами *міжмовна комунікація* (с. 93, 99, 122) і *міжмовне спілкування* (с. 93), адже суб'єктами комунікації (спілкування) є люди, а не мови. У цьому контексті краще надалися б узвичаєні терміни *мовна комунікація* або *міжмовні зв'язки*. Викликає сумнів і доречність терміна *міжмовні впливи* в реченнях «У добу глобалізації пришвидшуються процеси міжмовних впливів» (с. 11) і «Міжмовні впливи в добу глобалізації сприяють швидкому формуванню інтернаціоналізмів» (с. 94). Хоч як це не прикро, глобалізованому світу притаманні не взаємні, а переважно однібічні мовні впливи. Суб'єктом впливу стає лише одна мова, тоді як інші мови є його об'єктами. Отже, насправді має йтися про впливи не міжмовні, а одномовні, не обопільні, а односторонні.

Не зовсім точним видається й термін *загальнолітературна мова* (с. 83, 133, 168). Традиційно ми розрізняємо *літературну мову* і *загальнонародну мову*. Перша — це в нормована мова, друга — національна мова в усіх її проявах (літературних, діалектних, соціолектних, ідіолектних). Натомість прикметник *загальнолітературний* тлумачний словник визначає як «той, що стосується літератури в цілому».

Щодо технічного оформлення, то, гадаємо, все ж не варто було відмовлятися від позначення придиховості в давньогрецьких словах: *οπίσθιος* (с. 25), *ἐμβρῶον* (с. 26), *ἄνεμος* (с. 77), *ὠδικός* (с. 166). Адже і в рукописній традиції, і в наукових виданнях відповідні слова завжди подавали й подають зі знаком придиху: *οπίσθιος*, *ἐμβρῶον*, *ἄνεμος*, *ὠδικός*. Не зайвим було б додати й покажчик термінів та терміносполучень, причому не тільки української мови.

Висловлені зауваги, певна річ, не знижують високого науково-теоретичного рівня й не применшують безперечної практичної цінності рецензованої монографії. Фаховий, ретельний і систематичний словотвірний аналіз біологічної термінології, який провела Н.Ф. Клименко, може слугувати за зразок для словотвірного аналізу інших термінологічних груп сучасної української мови.

Рецензію отримано 15.02.2018

Pylyp Selihey

O.O. Potebnia Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv

THE SCIENCE OF LIFE AS MIRRORED BY TERMINOLOGY

Nina Klymenko. Ukrainian Biological Terminology at End of the 20th and Early 21th Centuries. Kyiv, 2017. 212 p.

In the review a new monograph by the corresponding member of the NAS of Ukraine Nina Klymenko is analyzed. The content of the work is presented, new scientific results are covered, some comments and suggestions are made. A conclusion about the high theoretical level and practical value of the monograph is drawn.

Keywords: *word formation of Ukrainian, biological terminology, language contacts.*